

support for mentally retarded children. They had no state support and were deprived of methodological and programmatic support. Teachers used their own curricula and programs. In some schools taught secular history, others - religious (within the course «Act of God»). There were schools in which all history is not taught.

In the first years of Soviet power there was no single view on the issue of history teaching mentally retarded children. Programs and textbooks that were used until 1917, were canceled, and the course of history was reorganized and integrated with other subjects. In the early 20s of the twentieth century in the Soviet school some occasional facts from the past combined with the ideology, culture, and political economy offered as subjects such as «Country», «Social Science», «Ethnology».

In the second half of the 20's – early 30-ies of XX century special school had clearly directed career orientation. Communist and labor education was seen as the main means of compensation and socialization of mentally retarded children. Humanities subjects defined secondary.

Key words: *mentally retarded children, social science, history, methods, special school.*

References:

1. Bondar, V. I. (2007). *Istoriia oligofrenopedagogiky* [History of Education mentallyretarded]. Kyiv: Znannia.

2. Demor, Jean (1909). *Nenormalnye deti: vospitanie ikh doma i v shkole* [The abnormal children: their education at home and school]. Moscow: T-vo I. D. Sytina

3. Zamskii, Kh. S. (1974). *Istoriia oligofrenopedagogiki* [History of Education mentallyretarded]. Moscow: Prosveshchenie.

4. Romaniuk, Yu. A. (2006). *Osoblyvosti vyvchennia Zakonu Bozhogo I tserkovnogo spivu v tserkovnoparafialnykh shkolakh Podillia naprykintsi XIX st.* [Features studying the law of God and church music at parish schools of Podillia late nineteenth century.] *Naukovi zapisky/ Seriya «Psychologija i pedagogika», Vol. 23, 223 – 232.*

5. Suprun, M. O. (2005). *Korekziine navchannia uchniv dopomizhnykh zakladiv osvity: vytoky, stanovlennia ta rosvytok (druga polovyna XIX – perscha polovyna XX st.)* [Correctional education students supporting educational institutions: origins, formation and development (late XIX - early XX centuries).]. Kyiv: Palyvoda

УДК 376.016:91]-056.263

Бурлака О. В.,

аспірант Інституту спеціальної педагогіки

НАПН України, вчитель географії

Хмельницької спеціальної загальноосвітньої

школи №33, м. Хмельницький

Рецензент: Адамюк Н.Б., к.пед.н.

ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

В статті висвітлено процес формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху та їх велике значення під час вивчення шкільного курсу «Географія». Розкрито ефективність використання стадій формування географічних понять (стадія сприйняття, стадія осмислення та стадія закріплення) та різноманітних засобів навчання які сприяють якісному сприйманню, осмисленню та закріпленню понять. Підкреслено роль жестової мови, як навчального засобу, за допомогою якої відбувається якісне формування географічних понять та усвідомлене застосування у практичній діяльності.

Ключові слова: географічні поняття, засоби навчання, українська жестова мова, учні із порушеннями слуху.

Постановка проблеми. Географія є одним із основних шкільних предметів, що сприяє формуванню в учнів природничо-наукової компетентності та є запорукою їхньої здатності до визначення сутності, причин і наслідків нагальних екологічних проблем сучасного людства, а також є основою їхньої спроможності знаходити ефективні шляхи вирішення цих проблем в самостійному житті.

Як свідчать дослідження П. Гальперина, С. Гончаренка, В. Давидова, Е. Кабанової-Меллер, М. Криловець, Л. Круглик, О. Пометун, О. Топузова, М. Ярмаченка та інших вчених при навчанні географії вирішення проблеми формування в учнів системи географічних понять набуває концептуального значення [1, 2, 10, 11]. Втім, нині розкрито лише деякі аспекти вирішення цієї проблеми переважно в контексті формування географічних понять в учнів з типовим розвитком. Навчання учнів з атипичним типом розвитку має свою специфіку, що зумовлює необхідність внесення відповідних коректив у зміст, методику та критерії оцінювання результатів навчання. Кожна з категорій дітей з атипичним розвитком має власні особливості, зумовлені своєрідністю розвитку в умовах впливу первинного порушення. За результатами досліджень А. Гозової, Т. Розанової, Л. Тигранової, Ж. Шиф та інших науковців встановлено, що дітям із порушеннями слуху притаманна уповільнена динаміка розвитку понятійного мислення, внаслідок чого учні цієї категорії демонструють поверхове розуміння змісту конкретних та, особливо, наукових понять [4, 5, 14]. Розглядаючи проблему формування географічних понять як чинника підвищення природничо-наукової компетентності учнів важливо враховувати означені особливості розвитку школярів із порушеннями слуху. Зважаючи на окреслене вирішення проблеми формування географічних понять в контексті навчання учнів із порушеннями слуху потребує окремого дослідження.

Метою статті є визначення дидактичних умов формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху.

Формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху є важливим однак складним в дидактичному плані процесом. Порушення слуху обмежує здатність учнів із порушеннями слуху до сприймання навчального матеріалу (А. Гозова, Т. Розанова, Л. Тигранова, Ж. Шиф), зокрема, пояснень щодо змісту географічного поняття [18, 19, 20]. Як наслідок у таких учнів формується неправильне, недиференційоване і переважно конкретне розуміння змісту географічного поняття. Виникнення труднощів під час сприймання, відпрацювання і закріплення нового географічного поняття, нечітке чи невірне його розуміння школярами із порушеннями слуху створює перешкоди для опанування на їх підґрунті новими поняттями – це порушує формування цілісної системи географічних понять, яка є основою для формування науково-природничої компетентності. Внаслідок цих труднощів учні з порушеннями слуху нездатні адекватно використовувати географічні поняття в практичній і зокрема навчальній діяльності.

Результати теоретичного аналізу (І. Лернер, Н. Морозова, О. Речицька, Т. Розанова, В. Синьов, І. Соловйов та інші) [3, 7, 12, 13, 15] свідчать, що показниками сформованості географічного поняття є:

- повнота сформованості поняття – виявляється у спроможності учнів відтворити всі значимі властивості географічного об'єкту, що позначає відповідне. У школярів із порушеннями слуху розвивається здатність робити умовиводи і підкріплювати їх прикладами, знаходити нові зв'язки між об'єктами та явищами природи та використовувати свої знання у різних життєвих ситуаціях;

- володіння поняттям в системі його зв'язків – виявляється в здатності учня визначати різні типи зв'язків між географічними об'єктами та явищами природи. На цьому етапі визначається широта та ґрунтовність володіння певними поняттями

самим учнем, наскільки навчальний матеріал пройшов крізь свідомість учня та наскільки він володіє отриманою інформацією;

- готовність до використання на практиці – виявляється у здатності оперувати учнями із порушеннями слуху географічним поняттям для розв'язання різноманітних практичних завдань та використовувати нове поняття у різних життєвих ситуаціях. Використання знань на практиці вимагає від школярів посилення розумової активності. Ефективність використання отриманих знань учнями із порушеннями слуху в певній мірі залежить від розвитку словесно-логічного мислення та повноцінної словесної мови.

Процес формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху послідовно проходиться декілька стадій:

I. Стадія сприйняття нового географічного поняття. Сприймання нового матеріалу учнями із порушеннями слуху є першим кроком в процесі засвоєння нових понять. Порушення слуху обмежує здатність до сприймання інформації. Зокрема при тотальному ступені порушення слуху передача змісту поняття шляхом опори на аудіальний канал сприймання інформації є неефективним. Водночас при частковому порушенні слуху сприйняття усного мовлення спотворюється, що також суттєво ускладнює процес пояснення нового поняття (А. Гозова, Т. Розанова, Л. Тигранова, Ж. Шиф та ін.) [6, 16, 17, 20]. Завдяки опорі на збережені аналізатори, за допомогою яких відбувається сприймання нового матеріалу, учні отримують інформацію від вчителя та усвідомлено її засвоюють (Л. Виготський) [3]. Процес усвідомленого сприймання учнями із порушеннями слуху шкільного матеріалу відбувається під керівництвом вчителя та формує в них нове поняття. Ці особливості мають бути враховані при первинному поданні нових географічних понять учням із порушеннями слуху. На спосіб вирішення цієї проблеми вказували А. Дячков, С. Зиков та інші науковці, які наголошували на важливості врахування у процесі навчання компенсаторних можливостей таких учнів [14].

При навчанні учнів із порушеннями слуху особливого значення набуває організація процесу навчання з опорою на збережені, в цієї категорії школярів, зорові аналізатори (Н. Адамюк, Г. Воробель, О. Дробот, В. Замша, В. Засенко, С. Кульбіда, С. Литовченко, О. Таранченко, О. Федоренко, М. Шеремет, Ж. Шиф, М. Ярмаченко та ін.) [8, 9, 18, 19, 20]. Відтак, під час первинного ознайомлення учнів із порушеннями слуху з новими географічними поняттями вкрай важливим є використання різноманітних візуальних засобів навчання – наочності для ілюстрації географічних об'єктів та явищ, що вивчаються у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, згідно навчального плану, та природного жестового мовлення як найбільш доступного для них мовленнєвого засобу пояснення нових понять та перевірки правильності розуміння учнями змісту понять.

II. Стадія осмислення нового географічного поняття. Не менш важливе місце у процесі засвоєння нового матеріалу посідає осмислення – розуміння змісту поняття. Осмислення нового географічного поняття відбувається поетапно: спочатку шляхом аналізу і синтезу поданої інформації про географічний об'єкт; виокремлення значимих ознак цього об'єкту; абстрагування шляхом переходу від фактів (конкретних географічних явищ) до узагальнення (власне географічного поняття). Зважаючи на означене, при формуванні географічних понять особливу увагу слід зосередити на формуванні узагальнення, яке при цьому має включати в себе безліч конкретних явищ. На цій стадії доречно активно використовувати дидактичні прийоми: порівняння; виділення спільних та відмінних ознак в об'єктах чи явищах природи; складання характеристики на об'єкт, що вивчається (О. Речицька, К. Туджанова та ін.) [14].

III. Стадія закріплення нового географічного поняття. Закріплення нового матеріалу школярами із порушеннями слуху пов'язано з особливостями розвитку та функціонуванням людської пам'яті та направлено на запам'ятовування нового

навчального матеріалу. Основою закріплення нового географічного поняття є його міцне осмислене запам'ятовування. Осмислене запам'ятовування суттєво відрізняється від механічного. Зокрема за повнотою, точністю, міцністю та швидкістю. Як свідчать результати досліджень Т. Богданової, О. Речицької, Т. Розанової, І. Соловйова, Ж. Шиф, Н. Яшкової та інших найбільш ефективними навчальними засобами закріплення нових географічних понять в свідомості учнів із порушеннями слуху є наочні і практичні прийоми [14, 20], також дидактичні засоби, зокрема:

- технічні засоби навчання (презентації, відео та електронні посібники тощо);
- натуральні предмети (муляжі тварин, колекції мінералів, гербарії, різноманітні сорти деревини тощо);
- репродукції (картини, моделі географічних об'єктів тощо);
- символічні навчальні посібники (карти, глобуси таблиці, схеми, атласи, підручники, посібники тощо) [2].

Важливим аспектом міцного закріплення школярами із порушеннями слуху нових географічних понять є неодноразове їх повторення за допомогою різноманітних завдань на різних етапах уроку (під час актуалізації опорних знань учнів, на етапі вивчення та закріплення нового матеріалу, при виконанні домашніх завдань тощо). Успіх закріплення залежить від установки на сприймання інформації, установки на міцне запам'ятовування та від кількаразового повторення вивченого матеріалу. Таким чином, повторення нового навчального матеріалу сприяє якісному його закріпленню та сприяє подальшому його застосуванню у практичній діяльності.

Ефективність формування географічних понять безпосередньо залежить від тих умов, в яких відбувається цей процес. За результатами теоретичного аналізу (Н. Адамюк, І. Багрова, В. Бельтюков, Р. Боскіс, Т. Власова, Г. Зайцева, С. Зиков, Е. Кузьмічова, С. Кульбіда, Ф. Рау, О. Речицька, Т. Розанова та ін.) виокремлено організаційно-педагогічні умови оптимізації процесу формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху. Зокрема, з-поміж таких організаційно-педагогічних умов доцільно розрізняти наступні:

- активний характер процесу формування географічних понять;
- повторення шляхом використання в різних контекстах географічних понять;
- стимулювання самостійності учнів у процесі опанування географічними поняттями;
- опанування всіма мовленнєвими формами (писемною, жестовою, дактильною, усною (якщо прийнятно) тощо) позначення відповідного географічного поняття.

Врахування вищезгаданих організаційно-педагогічних умов у тісному взаємозв'язку зі стадіями формування географічних понять (стадія сприйняття, стадія осмислення та стадія закріплення нового географічного поняття) сприяє якісному та ґрунтовному засвоєнню нових понять учнями із порушеннями слуху та ефективному застосуванню ними набутих знань у практичній діяльності, а відтак створюється підґрунтя для формування та удосконалення їхньої науково-природничої компетентності.

Література:

1. Бурлака О. В. Дидактичні аспекти формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху / О. В. Бурлака // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. LXXI, т. 1. – С. 7 – 10.
2. Бурлака О. В. Особливості формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху / О. В. Бурлака // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. LXX, т. 1. – С. 42 – 46.
3. Выготский Л. С. Развитие житейских и научных понятий в школьном возрасте / Л. С. Выготский // Педагогическая наука и образование. – 1996. – № 1. – С 5 – 20.
4. Замша А. В. Особливості розвитку мислення підлітків з порушенням психофізичного розвитку / А. В. Замша // Науковий часопис НПУ імені М.П.

Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – № 37. – С. 195 – 199.

5. Замша А. В. Особливості інтелектуального потенціалу підлітків із порушеннями слуху / А. В. Замша // Особлива дитина: навчання і виховання. – №2. – 2014. – С.83-90.

6. Засенко В. В. Сучасні проблеми сурдопедагогічної теорії і практики / В. В. Засенко // Питання оптимізації навчання і виховання осіб з вадами слуху : Зб. наук. праць. – К.: ТОВ “Між нар. Фін. Агенція”, 1998. – 144 с.

7. Засенко В. В. Науковий супровід навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку / В. В. Засенко // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання. – 2010. – Вип. 1. – С. 3-9.

8. Засенко В. В. Освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку: виклики часу // Педагогічна і психологічна науки в Україні : Зб.наук.праць. – Т.2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 350-362.

9. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, А. В. Замша, Н. А. Зборовська, Н. В. Іванюшева, О. М. Лещенко. – К.: УТОГ, 2011. – 53 с.

10. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах / за ред. С. Коберніка. – Навч. книга, 2005. – 319 с.

11. Методика обучения географии в средней школе / Под ред. Библик А. Е. – М.: Просвещение, 1968.

12. Рубцов В. В. О двух путях образования понятий у ребенка / В. В. Рубцов // Психологическая наука и образование. – 1997. – №3. – С.53-54.

13. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В. М. Синьов. – К.: «МП Леся», 2010. – 779 с.

14. Сурдопедагогика / Под ред. М. И. Никитиной. – М.: Просвещение, 1989. – 384 с.

15. Терно С. О. Умови формування наукових понять у учнів на уроках історії / С. О. Терно // Історія в школі. – 2000. – № 1. – С. 9-12.

16. Федоренко О. Ф. Мультимедійний супровід у навчально-виховному процесі дітей з порушеннями слуху / О. Ф. Федоренко // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання. – 2011. – Вип. 2. – С. 206-213.

17. Федоренко О. Застосування проектної системи навчання з метою розвитку компетентностей учнів із порушенням слуху / О. Бічікова, О. Федоренко // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – 2013. – № 3. – С. 59-62.

18. Таранченко О. М. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної науки та практики: Монографія / О. М. Таранченко. – К.: О. Т. Ростунов, 2013. – 483 с.

19. Литовченко С. В. Науково-методичні засади навчання осіб з порушеннями слуху у вищих навчальних закладах: Монографія / С. В. Литовченко. – К.: «ЛІТО», 2007. – 167 с.

20. Шиф Ж. И. Развитие научных понятий у школьника / Ж. И. Шиф. – М.: Госуд. учебно-педагогическое изд., 1935. – 79 с.

Бурлака О. В.

Формирование географических понятий как фактор повышения естественнонаучной компетентности у учащихся с нарушениями слуха

В статье отражен процесс формирования географических понятий у учащихся с нарушениями слуха и их большое значение при изучении школьного курса «География». Раскрыто эффективность использования стадий формирования географических понятий (стадия восприятия, стадия осмысления и стадия закрепления) и различных средств обучения способствующих качественному восприятию, осмыслению и закреплению понятий. Подчеркнута роль жестового языка как учебного средства, с помощью которой происходит

качественное формирование географических понятий и осознанное применение в практической деятельности.

Ключевые слова: географические понятия, методы обучения, украинский жестовый язык, ученики с нарушениями слуха.

Olga Burlaka

Geographical Terms Formation As A Factor Of Natural-And-Scientific Competency Increase In Hearing Impairment Students

The article highlighted the formation of geographic concepts in students with hearing impairments and their importance in the study of school course "Geography." Reveals the efficiency of formation stages geographical concepts (perception stage, the stage of reflection and consolidation phase) and a variety of learning tools that contribute to quality perception, understanding and consolidate concepts. Emphasized the role of sign language as an educational tool by which quality is the formation of geographical concepts and conscious application in practice.

Formation of geographical concepts in students with hearing impairment is an important but difficult in terms of didactic process that limits the perception of deaf students in school, leading to distortion and misunderstanding of the new theme. The emergence of difficulties in perception, refinement and consolidation of new geographical notion, inaccurate or incorrect understanding students with hearing impairment creates obstacles to master on their base new concepts – it violates the formation of an integrated system of geographical concepts, the result is the inability of students with hearing impairments uses such concept in practice.

The effectiveness of the formation of geographical concepts depends on the conditions in which this process occurs. In particular, among these organizational and pedagogical conditions useful to distinguish the following: active nature of the formation of geographical concepts; by using repetition in different contexts geographical concepts; encouraging independence of students in the mastery of geographical concepts; mastering all forms of speech (written, signed, fingerspelling, oral (if applicable), etc.) indicate the geographical concept.

Keywords: geographical concepts, the deaf students, training, Ukrainian Sign Language.

References:

1. Burlaka, O. V. (2016). *Dydaktychni aspekty formuvannia heohrafichnykh poniat v uchniv iz porushenniamy slukhu* [Didactic aspects of geographic concepts in students with hearing impairment]. *Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats, Vol. 1* (LHHI), 7-10.
2. Burlaka, O. V. (2016). *Osoblyvosti formuvannia heohrafichnykh poniat v uchniv iz porushenniamy slukhu* [Features of formation of geographical concepts in students with hearing impairment]. *Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats. Vol. 1* (LHH), 42-46.
3. Vyhotskyi, L. S. (1996). *Razvytye zhyteiskykh i nauchnykh poniatyi v shkolnom vozraste* [Development of life and scientific concepts in school age] *Pedahohycheskaia nauka y obrazovanye, Vol. 1*, 5-20.
4. Zamsha, A. V. (2012). *Osoblyvosti rozvytku myslennia pidlitkiv z porushenniam psykho fizychnoho rozvytku* [Features of thinking development in teen with psychophysical impairments]. In *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky, Vol. 37*, 195-199.
5. Zamsha, A. V. (2014). *Osoblyvosti intelektualnoho potentsialu pidlitkiv iz porushenniamy slukhu* [Features of intellectual potential of hearing impairments adolescents]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia, Vol. 2*, 83-90.
6. Zasenka, V. V. (1998). *Suchasni problemy surdopedahohichnoi teorii i praktyky* [Current problems of deaf education theory and practice]. In *Pytannia optymizatsii navchannia i vykhovannia osib z vadamy slukhu*. Kyiv: TOV "Mizhnar. fin. Ahentsiia".
7. Zasenka, V. V. (2010). *Naukovyi suprovid navchannia ditei z porushenniamy psykho fizychnoho rozvytku* [Scientific support children with impaired mental and physical development]. In *Dytyna iz sensorynymi porushenniamy: rozvytok, navchannia, vykhovannia, Vol. 1*, 3-9.

8. Zasenka, V. V. (2012). *Osvita osib z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku: vyklyky chasu* [Education of persons with special needs: the challenges of time]. In *Pedahohichna i psykhologichna nauky v Ukraini Vol.2*, 350-362.
9. Kulbida, S. V., Chepchyna, I. I., Adamiuk, N. B., Zamsha, A. V., Zborovska, N. A., Ivaniusheva, N. V., & Leshchenko, O. M. (2011). *Kontseptsiia bilinhvalnoho navchannia osib z porushenniamy slukhu* [The conception of bilingual education of hearing impairment persons]. Kyiv: UTOG.
10. Kobernik, S. (Ed.) (2005). *Metodyka navchannia heohrafii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh* [Methods of teaching geography in secondary schools]. Kyiv: Navch. Knyha.
11. Bibik, A. E. (Ed.) (1968). *Metodyka obuchenia geohrafii v srednei shkole* [The method of teaching geography in an school]. M.: Prosveshchenye.
12. Rubtsov, V. V. (1997). *O dvukh putiakh obrazovanyia poniaty u rebenka* [About two paths for concepts formation in child]. *Psykhologicheskai nauka y obrazovanye, Vol. 3*, 53-54.
13. Synov, V.M. (2010). *Psykhologo-pedahohichni problemy defektologii ta penitentsiarii* [Psycho-pedagogical problems of defectology and penitentiary]. Kyiv: «MP Lesia».
14. Nykitynoi, M. Y. (Ed.) (1989). *Surdopedahohyka* [Deaf Education]. Moscow: Prosveshchenye.
15. Terno, S. O. (2000). *Umovy formuvannia naukovykh poniat u uchniv na urokakh istorii* [Conditions for the formation of scientific concepts of students in history class]. *Istoriia v shkoli, Vol.1*, 9-12.
16. Fedorenko, O.F. (2011). *Multymediinyi suprovid u navchalno-vykhovnomu protsesi ditei z porushenniamy slukhu* [Multimedia support in the educational process of children with hearing]. *Dytyna iz sensorymy porushenniamy: rozvytok, navchannia, vykhovannia, Vol.2*, 206-213.
17. Bichikova, O., Fedorenko, O. (2013). *Zastosuvannia proektnoi systemy navchannia z metoiu rozvytku kompetentnosti uchniv iz porushenniam slukhu* [Application project training system to develop competencies of students with hearing impairment]. *Defektologhiia. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia, Vol. 3*, 59-62.
18. Taranchenko, O.M. (2013). *Rozvytok systemy osvity osib z porushenniamy slukhu v konteksti postupu vitchyzniano nauky ta praktyky* [Development of hearing impairment persons education in the context of the progress of national science and practice]. Kyiv: O.T. Rostunov.
19. Lytovchenko, S.V. (2007). *Naukovo-metodychni zasady navchannia osib z porushenniamy slukhu u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Scientific and methodical bases of training persons with hearing impairment in higher education]. Kyiv: «LITO».
20. Shyf, Zh. Y. (1935). *Razvytye nauchnykh poniaty u shkolnyka* [Development of scientific concepts in pupils]. Moscow: Hosud. uchebno-pedahohycheskoe yzd.

УДК 376 – 056.262 : [37.015.31:177] (072)

Довгопола К.С.

канд. псих. наук, науковий співробітник
лабораторії тифлопедагогіки
Інституту спеціальної педагогіки НАПН
України, м.Київ

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ
(ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ ПОВЕДІНКИ) У ПІДГОТОВЧИХ КЛАСАХ
ШКІЛ СЛІПИХ ТА СЛАБОЗОРИХ**

У статті викладені методичні рекомендації з проведення занять профілактики та корекції порушень поведінки у підготовчих класах шкіл сліпих та слабозорих.